RAQAMLI DAVRDA INSON HUQUQLARINI HIMOYA QILISH: SUN'IY INTELLEKT, ALGORITMIK DISKRIMINATSIYA VA HISOBDORLIKNING INSON HUQUQLARIGA ASOSLANGAN MODELI

Matkarimova Gulchehra Abdusamatovna
Tashkent International University
"Huquqiy fanlar" kafedrasi mudirasi
Yu.f.d., professor

Aminjonova Sevinch G'ayrat qizi
Tashkent International University
yurisprudensiya yo'nalishi 3-bosqich talabasi
E-mail: aminjonovasevinch9@gmail.com

Annotatsiya. Sun'iy intellekt texnologiyalarining davlat boshqaruvi, sog'liqni saqlash, bank-moliya, ta'lim, mehnat bozori, jamoat xavfsizligi va raqamli xizmatlarga jadal integratsiyalashuvi inson huquqlarini ta'minlash mexanizmlarining mazmunini tubdan o'zgartirmoqda. Algoritmik tizimlar qaror qabul qilish samaradorligini oshirish, katta hajmdagi ma'lumotlarni qayta ishlash va davlat xizmatlarini individuallashtirish imkonini bersa-da, ular shaxsiy hayot daxlsizligi, tenglik va kamsitilmaslik, adolatli protsedura, axborot olish, samarali huquqiy himoya vositasidan foydalanish kabi fundamental huquqlarga yangi turdagi xavflarni ham yuzaga keltirmoqda. Mazkur maqolaning asosiy maqsadi sun'iy intellektdan foydalanish bilan bog'liq huquqiy xavflarni xalqaro inson huquqlari standartlari asosida tizimli tahlil qilish hamda O'zbekiston sharoitida algoritmik boshqaruvning inson huquqlariga mos modelini ishlab chiqishdan iborat.

Tadqiqot doktrinal-huquqiy tahlil, qiyosiy-huquqiy yondashuv va yuqori impaktli ilmiy adabiyotlarning integrativ tahliliga asoslanadi. Nazariy va empirik argumentatsiyada *International & Comparative Law Quarterly*, *Computer Law & Security Review*, *Big Data & Society*, *Nature Machine Intelligence*, *Management Science*, *Science* va *Science Advances* kabi nufuzli ilmiy jurnallarda chop etilgan tadqiqotlardan foydalanildi. Normativ tahlil BMTning Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi, Fuqarolik va siyosiy huquqlar to'g'risidagi xalqaro pakt, UNESCOning Sun'iy intellekt etikasi bo'yicha tavsiyasi, BMT Bosh Assambleyasining sun'iy intellektga doir rezolyutsiyasi, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi hamda sun'iy intellekt texnologiyalarini 2030-yilgacha rivojlantirishga oid milliy strategik hujjatlarni qamrab oladi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, algoritmik tizimlar inson huquqlariga to'rtta asosiy mexanizm orqali ta'sir ko'rsatadi: ma'lumotlarni haddan tashqari yig'ish va profil yaratish; tarixiy va strukturaviy tengsizliklarni algoritmik ravishda qayta ishlab chiqarish; avtomatlashtirilgan qarorlarning tushuntirib bo'lmasligi; hamda qaror uchun javobgarlikning ishlab chiquvchi, operator va davlat organlari o'rtasida tarqalib ketishi.

Kalit so'zlar: inson huquqlari, sun'iy intellekt, algoritmik diskriminatsiya, shaxsiy hayot daxlsizligi, sun'iy intellekt etikasi, algoritmik hisobdorlik, inson huquqlariga ta'sirni baholash, raqamli boshqaruv, avtomatlashtirilgan qaror, O'zbekiston.

Kirish. XXI asrning dastlabki ikki o‘n yilligida raqamlashtirish iqtisodiy samaradorlikni oshirish vositasidan davlat va jamiyat boshqaruvining fundamental infratuzilmasiga aylandi. Sun’iy intellektning yangi avlodi esa bu jarayonni ma’lumotlarni oddiy elektron shaklda qayta ishlash bosqichidan inson xulq-atvorini prognoz qilish, fuqarolarni tasniflash, risk darajasini belgilash va muayyan qarorlarni avtomatik yoki yarim avtomatik shaklda qabul qilish bosqichiga olib chiqmoqda. Kreditga layoqatlilikni baholash, ishga qabul qilish, tibbiy xizmatga ustuvorlik belgilash, ijtimoiy yordam oluvchilarni aniqlash, firibgarlikni aniqlash, ta’lim natijalarini prognoz qilish yoki jamoat xavfsizligiga oid risklarni baholash kabi jarayonlar algoritmik tizimlar qo‘llanilishi mumkin bo‘lgan sohalarning faqat ayrim misollaridir.

Bunday sharoitda sun’iy intellekt masalasini faqat texnologik innovatsiya yoki iqtisodiy samaradorlik kategoriyalari orqali baholash yetarli emas. Algoritmik qaror davlat hokimiyati yoki xususiy tashkilotning shaxsga nisbatan qanday munosabatda bo‘lishini belgilasa, u muqarrar ravishda inson huquqlari masalasiga aylanadi.[1] McGregor, Murray va Ng algoritmik hisobdorlikni faqat shaffoflik bilan cheklash mumkin emasligini, xalqaro inson huquqlari huquqi algoritmning yaratilishidan boshlab uni qo‘llashgacha bo‘lgan butun hayot siklini baholash uchun yaxlit normativ asos berishini ta’kidlaydi.[2]

Mazkur muammo sun’iy intellektning o‘ziga xos xususiyatlari tufayli yanada murakkablashadi. Algoritmik tizim formal ravishda himoyalangan belgi — masalan, jins, irq yoki millat — haqida ma’lumotdan foydalanmasligi mumkin, biroq ushbu belgi bilan kuchli korrelyatsiyaga ega bo‘lgan yashash joyi, xarid odatlari, daromad, ta’lim tarixi yoki internetdagi xatti-harakatlar kabi proksi o‘zgaruvchilar orqali de-fakto o‘xshash natijaga kelishi mumkin. Shu sababli diskriminatsiyani aniqlash uchun “algoritm himoyalangan belgini ishlatdimi?” degan savolning o‘zi kifoya qilmaydi. Asosiy masala algoritmning real ijtimoiy natijasi turli guruhlarga qanday taqsimlanayotganidadir.

Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasining 7-moddasi qonun oldida tenglik va diskriminatsiyadan teng himoyani, 12-moddasi esa shaxsiy va oilaviy hayotga o‘zboshimchalik bilan aralashmaslik huquqini mustahkamlaydi.[3] Fuqarolik va siyosiy huquqlar to‘g‘risidagi xalqaro paktning 17-moddasi shaxsiy hayotga noqonuniy yoki o‘zboshimchalik bilan aralashuvdan himoyani, 26-moddasi esa qonun oldida tenglik va diskriminatsiyadan samarali himoyani kafolatlaydi.[4] Ushbu huquqlar raqamli makonda o‘z kuchini yo‘qotmaydi; aksincha, algoritmik tizimlarning ko‘lami ularning amaliy ahamiyatini kuchaytiradi.

O‘zbekiston uchun mazkur masala ayniqsa dolzarb. 2024-yil 14-oktabrda PQ–358-son qaror bilan Sun’iy intellekt texnologiyalarini 2030-yilgacha rivojlantirish strategiyasi tasdiqlandi. Strategiyada sun’iy intellektga asoslangan mahsulot va xizmatlarni kengaytirish, davlat xizmatlarida AI ulushini oshirish, hisoblash infratuzilmasini yaratish va kadrlar

1 Council of Europe. (2024). Framework Convention on Artificial Intelligence and Human Rights, Democracy and the Rule of Law.

2 McGregor, L., Murray, D., & Ng, V. (2019). International Human Rights Law as a Framework for Algorithmic Accountability. International & Comparative Law Quarterly, 68(2), 309–343. doi: 10.1017/S0020589319000046.

3 United Nations. (1948). Universal Declaration of Human Rights.

4 United Nations. (1966). International Covenant on Civil and Political Rights.

salohiyatini rivojlantirish nazarda tutilgan. Rasmiy hujjatda inson manfaatlarining ustuvorligi ham asosiy maqsadlardan biri sifatida ko‘rsatilgan.[5] 2026-yilda raqamli texnologiyalar sohasidagi strategik rejalashtirish va davlat nazoratini yanada takomillashtirish choralari ham belgilandi.[6]

Shu bilan birga, texnologiyani keng joriy qilishning o‘zi inson markazidagi raqamli davlatni kafolatlamaydi. Davlat xizmatlarining avtomatlashtirilishi bilan bir vaqtda fuqarolarning qanday ma’lumotlari qayta ishlanishi, algoritmik qarorning mezonlari, noto‘g‘ri qarorni qanday e’tiroz qilish mumkinligi va zarar yetkazilgan taqdirda kim javob berishi masalalari ham huquqiy jihatdan tartibga solinishi zarur.[7]

Mazkur tadqiqot quyidagi uchta savolga javob izlaydi:

1. Sun’iy intellekt va algoritmik qaror qabul qilish inson huquqlari uchun qanday yangi strukturaviy xavflarni yuzaga keltiradi?

2. Nima sababdan shaffoflik, “adolatli AI” yoki umumiy etik prinsiplarning o‘zi inson huquqlarini samarali himoya qilish uchun yetarli emas?

3. O‘zbekistonda sun’iy intellektni davlat va ijtimoiy sohalarga joriy etishda qanday inson huquqlariga asoslangan institutsional model qo‘llanishi mumkin?

Adabiyotlar tahlili va nazariy asos. Sun’iy intellektning etik va ijtimoiy oqibatlariga bag‘ishlangan zamonaviy ilmiy adabiyotda uchta o‘zaro bog‘liq paradigma ajralib turadi: algoritmik etika, algoritmik hisobdorlik va inson huquqlariga asoslangan yondashuv.

Mittelstadt va hammualliflar algoritmlarning axloqiy muammolarini tizimlashtirar ekan, ma’lumotlardan chiqarilgan xulosalarning noaniqligi, dalillarning noto‘g‘ri talqin qilinishi, diskriminatsion natijalar, shaffoflikning yetishmasligi va javobgarlik muammolarini markaziy risklar sifatida ko‘rsatadi. Algoritm neytral matematik vosita sifatida ko‘rilishi mumkin bo‘lsa-da, uning maqsadi, ma’lumotlari, optimallashtirish mezonlari va qabul qilinadigan xatolar darajasi inson tomonidan belgilanadi. Demak, algoritmik qarorning normativ mazmuni kod ichida yashiringan bo‘lishi mumkin, biroq u yo‘qolmaydi.[8]

Burrell algoritmik “qora quti” muammosini yanada aniqroq tushuntirib, uch xil noaniqlikni farqlaydi: davlat yoki kompaniyaning ongli ravishda axborotni oshkor qilmasligi; foydalanuvchilarning texnik bilimlari yetishmasligi; hamda murakkab mashinaviy o‘rganish modelining o‘zidan kelib chiqadigan tushuntirish qiyinligi. Bu tasnif huquqiy tahlil uchun muhim: ayrim hollarda oshkoralik muammoni hal qilishi mumkin, boshqa hollarda esa modelning kodini e’lon qilish ham oddiy fuqaro yoki hatto professional uchun qaror mantiqini tushuntirib bera olmaydi.[9]

---

5 O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. (2024). Sun’iy intellekt texnologiyalarini 2030-yilga qadar rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida, PQ–358-son qaror, 14-oktabr 2024-yil.

6 O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. (2026). Raqamli texnologiyalar sohasida strategik rejalashtirish va davlat nazoratini takomillashtirishga oid PF–141-son Farmon, 24-iyul 2026-yil.

7 United Nations General Assembly. (2024). Seizing the Opportunities of Safe, Secure and Trustworthy Artificial Intelligence Systems for Sustainable Development, Resolution A/RES/78/265, 21 March 2024.

8 Mittelstadt, B. D., Allo, P., Taddeo, M., Wachter, S., & Floridi, L. (2016). The Ethics of Algorithms: Mapping the Debate. Big Data & Society, 3(2). doi: 10.1177/2053951716679679.

9 Burrell, J. (2016). How the Machine ‘Thinks’: Understanding Opacity in Machine Learning Algorithms. Big Data & Society, 3(1). doi: 10.1177/2053951715622512.

Jobin, Ienca va Vayena xalqaro miqyosdagi 84 ta AI etikasi bo‘yicha hujjatni tahlil qilib, ular orasida shaffoflik, adolat, zarar yetkazmaslik, javobgarlik va maxfiylik bo‘yicha umumiy konsensus mavjudligini aniqlagan. Biroq mualliflar aynan ushbu prinsiplarning qanday talqin qilinishi va amaliyotga qanday tatbiq qilinishi masalasida jiddiy tafovut mavjudligini ko‘rsatadi.[10]

Mittelstadt bundan ham keskinroq xulosaga keladi: yuqori darajadagi prinsiplar mavjud bo‘lishi etik sun’iy intellektni avtomatik ravishda ta’minlamaydi. AI sohasi tibbiyot kabi mustahkam professional etika, fidutsiar majburiyatlar va umumqabul qilingan hisobdorlik mexanizmlariga ega emasligi sababli “adolat”, “shaffoflik” yoki “zarar yetkazmaslik” kabi abstrakt prinsiplar konkret institutsional mexanizmlarga aylantirilmasa, ular deklarativ darajada qolishi mumkin.[11]

Shundan kelib chiqib, ushbu maqolaning nazariy pozitsiyasi quyidagicha: **sun’iy intellektni tartibga solishda etika zarur, biroq inson huquqlari huquqi etikaning o‘rnini bosuvchi emas, balki uni yuridik majburiyat, protsedura va javobgarlikka aylantiruvchi mexanizmdir**.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot sifat metodologiyasiga asoslangan bo‘lib, uchta o‘zaro to‘ldiruvchi usuldan foydalanadi.

Birinchidan, **doktrinal-huquqiy tahlil** orqali sun’iy intellektdan foydalanishda qo‘llanilishi mumkin bo‘lgan fundamental huquqlar va davlat majburiyatlari aniqlanadi. Bunda Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi, Fuqarolik va siyosiy huquqlar to‘g‘risidagi xalqaro pakt, UNESCOning Sun’iy intellekt etikasi bo‘yicha tavsiyasi hamda O‘zbekiston Respublikasining konstitutsiyaviy normalari tahlil qilinadi.

Ikkinchidan, **integrativ ilmiy adabiyotlar tahlili** algoritmik diskriminatsiya, opacity, fairness, privacy, accountability va Human Rights Impact Assessment bo‘yicha yuqori darajadagi peer-reviewed tadqiqotlarni sintez qiladi.[12] Adabiyotlarni tanlashda, birinchi navbatda, Q1 segmentida joylashgan yoki o‘z sohasida yuqori ta’sir ko‘rsatkichiga ega jurnallardagi maqolalarga ustuvorlik berildi. Xususan, *Big Data & Society* va *Computer Law & Security Review* SCImago reytinglarida Q1 toifasida qayd etilgan.

Uchinchidan, **qiyosiy institutsional tahlil** orqali xalqaro miqyosda rivojlanayotgan inson huquqlariga ta’sirni baholash, algoritmik audit va fundamental huquqlarga ta’sirni baholash mexanizmlarining O‘zbekiston sharoitida qo‘llanish imkoniyati baholanadi.[13]

Mazkur tadqiqot statistik baholashni maqsad qilmaydi. Uning ilmiy vazifasi mavjud yuqori sifatli empirik dalillar, huquqiy doktrina va siyosiy-huquqiy instrumentlarni integratsiya qilish orqali O‘zbekiston uchun konseptual-regulyativ model ishlab chiqishdan iborat.

---

10 Jobin, A., Ienca, M., & Vayena, E. (2019). The Global Landscape of AI Ethics Guidelines. Nature Machine Intelligence, 1, 389–399. doi: 10.1038/s42256-019-0088-2.

11 Mittelstadt, B. (2019). Principles Alone Cannot Guarantee Ethical AI. Nature Machine Intelligence, 1, 501–507. doi: 10.1038/s42256-019-0114-4.

12 Mantelero, A., & Esposito, M. S. (2021). An Evidence-Based Methodology for Human Rights Impact Assessment (HRIA) in the Development of AI Data-Intensive Systems. Computer Law & Security Review, 41, 105561. doi: 10.1016/j.clsr.2021.105561.

13 Mantelero, A. (2024). The Fundamental Rights Impact Assessment (FRIA) in the AI Act: Roots, Legal Obligations and Key Elements for a Model Template. Computer Law & Security Review, 54, 106020. doi: 10.1016/j.clsr.2024.106020.

Shaxsiy hayot daxlsizligi: ma’lumot to‘plashdan algoritmik profil yaratishgacha. An’anaviy privacy konsepsiyasida asosiy xavf shaxs haqidagi ma’lumotning ruxsatsiz yig‘ilishi yoki oshkor etilishi sifatida tasavvur qilingan. Sun’iy intellekt davrida esa masala bundan murakkabroq. Algoritm shaxsning o‘zi oshkor qilmagan xususiyatlarni ham mavjud ma’lumotlar kombinatsiyasi orqali ehtimollik asosida aniqlashi mumkin.

Masalan, geolokatsiya, xarid tarixi, brauzer faolligi, ijtimoiy tarmoqdagi aloqalar, mobil qurilma identifikatorlari va boshqa raqamli izlar birgalikda tahlil qilinganda shaxsning iqtisodiy holati, xatti-harakat modeli yoki risk profili haqida yangi ma’lumotlar hosil qilinishi mumkin. Shu nuqtada privacy faqat “qanday ma’lumot yig‘ildi?” degan savol emas, balki “ushbu ma’lumot asosida shaxs haqida qanday yangi xulosalar chiqarildi va ular qanday qarorlarda ishlatildi?” degan savolga aylanadi.

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 31-moddasi har bir shaxsning shaxsiy hayoti daxlsizligi, shaxsiy va oilaviy sir, yozishmalar va boshqa kommunikatsiyalar maxfiyligi bilan bir qatorda shaxsga doir ma’lumotlarini himoya qilish, noto‘g‘ri ma’lumotlarni tuzatishni va noqonuniy yig‘ilgan ma’lumotlarni yo‘q qilishni talab qilish huquqini kafolatlaydi.[14]

Bu norma algoritmik davlat boshqaruvi uchun muhim konstitutsiyaviy asos yaratadi. Chunki fuqaro haqidagi noto‘g‘ri ma’lumot oddiy ma’lumotlar bazasida turganida bir turdagi zarar tug‘dirsa, avtomatlashtirilgan qaror tizimiga integratsiya qilinganda uning ta’siri multiplikativ bo‘lishi mumkin. Noto‘g‘ri ma’lumot kredit, subsidiya, ishga qabul qilish yoki boshqa xizmatga oid bir nechta qarorni ketma-ket buzishi ehtimoli mavjud.

UNESCOning AI etikasi bo‘yicha tavsiyasida ham maxfiylik va ma’lumotlarni himoya qilish sun’iy intellekt tizimining butun hayot sikli davomida ta’minlanishi lozimligi ko‘rsatiladi. Tavsiya risklarni oldindan baholash, audit, traceability va tegishli inson nazoratini talab qiluvchi inson huquqlariga asoslangan modelni ilgari suradi.[15]

Shu sababli davlatning shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish majburiyati faqat ma’lumotlar bazasining kiberxavfsizligini ta’minlashdan iborat emas. U ma’lumotning qayerdan olingani, nima maqsadda qayta ishlangani, qanday xulosa chiqarilgani va bu xulosa fuqaroga nisbatan qanday qarorga olib kelganini ham qamrab olishi kerak.

Algoritmik diskriminatsiya: tarixiy tengsizlikning matematik qayta ishlab chiqarilishi. Sun’iy intellektga nisbatan keng tarqalgan noto‘g‘ri tasavvurlardan biri algoritm inson subyektivligidan xoli bo‘lgani uchun tabiatan adolatliroq bo‘ladi degan qarashdir. Aslida algoritmning natijasi ko‘p jihatdan u o‘qitilgan ma’lumotlar va optimallashtirish maqsadiga bog‘liq. Agar tarixiy ma’lumotlar jamiyatdagi mavjud diskriminatsiya, iqtisodiy tengsizlik yoki institutlarga kirishdagi tafovutlarni o‘zida aks ettirsa, ushbu ma’lumotlar asosida o‘qitilgan model kelajakda shu strukturalarni qayta ishlab chiqarishi mumkin. Obermeyer va hammualliflarning *Science* jurnalida chop etilgan mashhur empirik tadqiqoti bu muammoning kuchli misolini beradi. Tadqiqotchilar millionlab bemorlarga ta’sir ko‘rsatgan tibbiy risk algoritmini tahlil qilib, bir xil risk ballida qora tanli bemorlarning oq tanli bemorlarga qaraganda ancha kasalroq ekanini aniqlagan. Algoritm sog‘liq ehtiyojining o‘rniga tibbiy xarajatni proksi sifatida ishlatgani sababli

14 O‘zbekiston Respublikasi. (2023). O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, 31-modda.

15 UNESCO. (2021). Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence. Paris: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization.

tizimdagi mavjud tengsizlik matematik tarzda algoritm natijasiga ko‘chgan. Model tuzatilganda qo‘shimcha tibbiy yordamga tavsiya qilinadigan qora tanli bemorlar ulushi 17,7 foizdan 46,5 foizgacha oshishi mumkinligi aniqlangan.[16]

Bu natijaning nazariy ahamiyati juda katta. Algoritmga irqiy belgi bevosita kiritilmagan bo‘lsa ham diskriminatsion oqibat yuzaga kelgan. Demak, algoritmik diskriminatsiyani tekshirishda input darajasidagi formal neytrallik emas, **outcome darajasidagi distributiv ta’sir** markaziy mezon bo‘lishi kerak.

Mehnat bozorida ham o‘xshash natija kuzatilgan. Lambrecht va Tucker STEM kasblariga oid gender-neytral reklamalarni algoritmik tarqatish bo‘yicha dala tajribasida reklamani ayollar erkaklarga nisbatan kamroq ko‘rganini aniqlagan. Buning sababi algoritmning jinsiy diskriminatsiyani maqsad qilgani emas, balki yosh ayollarga reklama ko‘rsatish narxining yuqoriligi va tizimning iqtisodiy samaradorlikni optimallashtirganidadir.[17]

Bu holat sun’iy intellekt huquqidagi muhim paradoksni namoyon etadi: **diskriminatsion niyat mavjud bo‘lmagan holda ham diskriminatsion natija paydo bo‘lishi mumkin**.

Wachter, Mittelstadt va Russell algoritmik fairnessning sof statistik formulalar bilan yakuniy hal etilishi mumkin emasligini ko‘rsatadi. Huquqiy diskriminatsiya tushunchasi kontekst, zarar darajasi, guruhlar o‘rtasidagi munosabat va legitim maqsad kabi normativ elementlarni talab qiladi. Shuning uchun matematik “fairness score” sud yoki davlatning huquqiy bahosini avtomatik ravishda almashtira olmaydi.[18]

O‘zbekiston uchun bundan chiqadigan xulosa shuki, davlat organi sun’iy intellekt tizimini xarid qilayotganda yoki ishlab chiqayotganda faqat modelning umumiy aniqlik darajasini tekshirmasligi kerak. Modelning turli demografik, hududiy, iqtisodiy va boshqa qonuniy jihatdan relevant guruhlarga nisbatan xato darajalari ham tahlil qilinishi zarur.

Jinoyat odil sudlovi va yuqori xavfli qarorlar. Algoritmik qarorning xavfi barcha sohalarda bir xil emas. Musiqa yoki film tavsiya qiluvchi algoritmning xatosi bilan shaxsni jinoyat sodir etish xavfi yuqori deb tasniflovchi modelning xatosi o‘rtasida fundamental farq mavjud. Dressel va Farid tomonidan *Science Advances* jurnalida e’lon qilingan tadqiqot jinoyatni takror sodir etish ehtimolini baholashda ishlatilgan COMPAS tizimini tekshirgan. Tadqiqotchilar ushbu murakkab, 137 ta parametrdan foydalanadigan tijoriy modelning aniqligi jinoyat-huquq sohasi bo‘yicha maxsus bilimga ega bo‘lmagan oddiy insonlarning baholashidan sezilarli yuqori emasligini, hatto juda sodda ikki o‘zgaruvchili model bilan yaqin natija berishini ko‘rsatgan.[19] Bu natija davlat boshqaruvida fundamental tamoyilni shakllantiradi: texnologik murakkablik o‘z-o‘zidan ilmiy ustunlik yoki huquqiy legitimlikni anglatmaydi. Agar algoritmik baho shaxsning erkinligi, huquqiy maqomi, ijtimoiy

16 Obermeyer, Z., Powers, B., Vogeli, C., & Mullainathan, S. (2019). Dissecting Racial Bias in an Algorithm Used to Manage the Health of Populations. Science, 366(6464), 447–453. doi: 10.1126/science.aax2342.

17 Lambrecht, A., & Tucker, C. (2019). Algorithmic Bias? An Empirical Study of Apparent Gender-Based Discrimination in the Display of STEM Career Ads. Management Science, 65(7), 2966–2981. doi: 10.1287/mnsc.2018.3093.

18 Wachter, S., Mittelstadt, B., & Russell, C. (2021). Why Fairness Cannot Be Automated: Bridging the Gap Between EU Non-Discrimination Law and AI. Computer Law & Security Review, 41, 105567. doi: 10.1016/j.clsr.2021.105567.

19 Dressel, J., & Farid, H. (2018). The Accuracy, Fairness, and Limits of Predicting Recidivism. Science Advances, 4(1), eaao5580. doi: 10.1126/sciadv.aao5580.

yordamdan foydalanishi, ishga kirishi yoki boshqa muhim manfaatlariga bevosita ta’sir ko‘rsatsa, qarorni “kompyuter shunday chiqardi” degan argument bilan asoslash mumkin emas. Inson huquqlari tizimida vakolat bilan javobgarlik ajralmas tushunchalardir. Shu sababli yuqori xavfli sohalarda algoritm qaror qabul qiluvchi subyektning o‘rnini egallashi emas, uning qarorini qo‘llab-quvvatlovchi instrument sifatida ishlashi maqsadga muvofiq. Ammo bu yerdagi “human in the loop” ham formal bo‘lmasligi kerak. Agar mansabdor shaxs algoritm tavsiyasini hech qanday real tekshiruvsiz tasdiqlasa, insonning protsessdagi ishtiroki mazmunli nazorat hisoblanmaydi.

Xulosa. Sun’iy intellekt inson huquqlari uchun mutlaqo yangi huquqlar yaratish zaruratidan ko‘ra, mavjud fundamental huquqlarni yangi texnologik sharoitda samarali qo‘llash masalasini kun tartibiga olib chiqmoqda. Shaxsiy hayot daxlsizligi, tenglik, diskriminatsiyadan himoya, adolatli protsedura va samarali huquqiy himoya kabi klassik huquqlar algoritmik boshqaruv sharoitida yangi mazmun kasb etmoqda.

Tahlil shuni ko‘rsatdiki, algoritmik xavf ko‘pincha ochiq noqonuniylikdan emas, balki texnologik tizimning dizaynidan kelib chiqadi. Noto‘g‘ri proksi o‘zgaruvchi, tarixiy jihatdan nomutanosib dataset, iqtisodiy samaradorlikni bir tomonlama optimallashtirish yoki qaror mantiqining tushuntirib bo‘lmasligi inson huquqlariga real zarar yetkazishi mumkin.

Shuningdek, texnik fairness va huquqiy tenglik bir xil tushuncha emas. Matematik jihatdan balanslangan model ham muayyan kontekstda huquqiy jihatdan diskriminatsion natija berishi mumkin. Aksincha, barcha guruhlarga mutlaqo bir xil statistik natija berish ham har doim huquqiy adolatni anglatmaydi. Shu sababli algoritmik audit muhandislik, huquq va ijtimoiy fanlar kesishmasida amalga oshirilishi kerak.

O‘zbekiston sun’iy intellektni 2030-yilgacha rivojlantirish bo‘yicha katta texnologik maqsadlarni belgilagan. Davlat xizmatlari, bank-moliya, sog‘liqni saqlash va boshqa sohalarda AI ulushining oshishi fuqarolar manfaatlarini ta’minlash uchun sezilarli imkoniyatlar yaratadi. Biroq aynan ushbu imkoniyatlarning ko‘lami inson huquqlarini himoya qiluvchi preventiv institutlarni parallel ravishda rivojlantirishni talab qiladi.

Shundan kelib chiqib, quyidagi institutsional yo‘nalishlar ustuvor hisoblanadi: yuqori xavfli AI tizimlarini aniq tasniflash; ularni joriy etishdan oldin inson huquqlariga ta’sirni majburiy baholash; dataset va model natijalarini diskriminatsiya bo‘yicha audit qilish; fuqaroga algoritmik qaror yuzasidan mazmunli tushuntirish berish; inson tomonidan qayta ko‘rib chiqish imkoniyatini ta’minlash; davlat tomonidan xarid qilinayotgan AI tizimlarida auditability va javobgarlik talablarini shartnomaviy majburiyatga aylantirish; hamda mustaqil nazorat va shikoyat mexanizmlarini shakllantirish.

Yakuniy nuqtayi nazardan, inson huquqlariga asoslangan AI governance innovatsiyani cheklash mexanizmi emas. Aksincha, u texnologik taraqqiyotni huquqiy ishonch, ijtimoiy legitimlik va barqaror institutlar bilan uyg‘unlashtiruvchi infratuzilmadir. Inson huquqlari sun’iy intellekt rivojlanishining tashqi chegarasi sifatida emas, balki uning qanday jamiyat qurishga xizmat qilishi kerakligini belgilovchi asosiy normativ mezon sifatida qaralishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR.

1. McGregor, L., Murray, D., & Ng, V. (2019). International Human Rights Law as a Framework for Algorithmic Accountability. *International & Comparative Law Quarterly*, 68(2), 309–343. doi: 10.1017/S0020589319000046.
2. Mittelstadt, B. D., Allo, P., Taddeo, M., Wachter, S., & Floridi, L. (2016). The Ethics of Algorithms: Mapping the Debate. *Big Data & Society*, 3(2). doi: 10.1177/2053951716679679.
3. Burrell, J. (2016). How the Machine 'Thinks': Understanding Opacity in Machine Learning Algorithms. *Big Data & Society*, 3(1). doi: 10.1177/2053951715622512.
4. Mittelstadt, B. (2019). Principles Alone Cannot Guarantee Ethical AI. *Nature Machine Intelligence*, 1, 501–507. doi: 10.1038/s42256-019-0114-4.
5. Jobin, A., Ienca, M., & Vayena, E. (2019). The Global Landscape of AI Ethics Guidelines. *Nature Machine Intelligence*, 1, 389–399. doi: 10.1038/s42256-019-0088-2.
6. Mantelero, A., & Esposito, M. S. (2021). An Evidence-Based Methodology for Human Rights Impact Assessment (HRIA) in the Development of AI Data-Intensive Systems. *Computer Law & Security Review*, 41, 105561. doi: 10.1016/j.clsr.2021.105561.
7. Mantelero, A. (2024). The Fundamental Rights Impact Assessment (FRIA) in the AI Act: Roots, Legal Obligations and Key Elements for a Model Template. *Computer Law & Security Review*, 54, 106020. doi: 10.1016/j.clsr.2024.106020.
8. Wachter, S., Mittelstadt, B., & Russell, C. (2021). Why Fairness Cannot Be Automated: Bridging the Gap Between EU Non-Discrimination Law and AI. *Computer Law & Security Review*, 41, 105567. doi: 10.1016/j.clsr.2021.105567.
9. Obermeyer, Z., Powers, B., Vogeli, C., & Mullainathan, S. (2019). Dissecting Racial Bias in an Algorithm Used to Manage the Health of Populations. *Science*, 366(6464), 447–453. doi: 10.1126/science.aax2342.
10. Dressel, J., & Farid, H. (2018). The Accuracy, Fairness, and Limits of Predicting Recidivism. *Science Advances*, 4(1), eaao5580. doi: 10.1126/sciadv.aao5580.
11. Lambrecht, A., & Tucker, C. (2019). Algorithmic Bias? An Empirical Study of Apparent Gender-Based Discrimination in the Display of STEM Career Ads. *Management Science*, 65(7), 2966–2981. doi: 10.1287/mnsc.2018.3093.
12. UNESCO. (2021). *Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence*. Paris: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization.
13. United Nations General Assembly. (2024). *Seizing the Opportunities of Safe, Secure and Trustworthy Artificial Intelligence Systems for Sustainable Development*, Resolution A/RES/78/265, 21 March 2024.
14. United Nations. (1948). *Universal Declaration of Human Rights*.
15. United Nations. (1966). *International Covenant on Civil and Political Rights*.
16. Council of Europe. (2024). *Framework Convention on Artificial Intelligence and Human Rights, Democracy and the Rule of Law*.
17. O'zbekiston Respublikasi. (2023). *O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi*, 31-modda.
18. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. (2024). *Sun'iy intellekt texnologiyalarini 2030-yilga qadar rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida*, PQ–358-son qaror, 14-oktabr 2024-yil.